

Снежана М. Милосављевић Милић¹

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

ПОРОДИЧНИ ПОРТРЕТ У КЊИЖЕВНОМ РАМУ – ТЕМАТИЗАЦИЈА ПОРОДИЦЕ У НОВОЈ СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ²

Апстракт: Књижевнотеоријски статус породице није тако хомоген како би то у првом тренутку могао сугерисати њихов рецептивни потенцијал. Породица је и мотив и шири тематски комплекс, колективни лик у сопственом метонимијском огледалу, који се потврђује и кроз епонимску функцију, књижевни је топос, али и хронотоп, чинилац сизжејне интеграције, носилац идеолошких вредности књижевне слике света. Њена варијантност се још више усложњава унутар књижевноисторијског контекста који моделује поетички правац, филозофска парадигма и други различити обликотворни дискурси. Они указују на то да се кроз дугу историју концепт породице мењао, али да је увек био централни мотив / лик / идеологема око којег су се испредали различити наративи. У раду се књижевној репрезентацији породице у новој српској књижевности приступа типолошки и са историјскопоетичког аспекта. Указано је на основне правце ове репрезентације: митолошки, религиозно-хришћански, просветитељски, романтичарски, реалистички, модерностички и савремени, постмодерностички правац. У разматрање је укључена и тематизација

¹ snezana.milosavljevic.milic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру научног пројекта „Књижевна и језичка прошлост и садашњост на југоистоку Србије” Филозофског факултета Универзитета у Нишу и научног пројекта „Књижевна прошлост и садашњост на југоистоку Србије” огранка САНУ Универзитета у Нишу.

породице у српској усменој књижевности као и у књижевности за децу. У завршном делу рада скрећемо пажњу на језичке презентације појма породица и концептуалне метафоре о породици, као и на опречне тенденције у актуелним културолошким праксама које указују на домете и ограничења наратива породице као једне од великих прича.

Кључне речи: *породица, мит, хришћанство, просветитељство, романтизам, реализам, модернизам, савремена српска књижевност*

Јерковићи, Катићи, Исаковићи, Његовани, Топаловићи, Јотићи, Буденброкови, Буендија, Ругон–Макарови, Глембајеви – славне су књижевне породице из фикционалних светова Симе Матавуља, Добрице Ђосића, Милоша Црњанског, Борислава Пекића, Душана Ковачевића, Живојина Павловића, Томаса Мана, Габријела Гарсије Маркеса, Емила Золе, Мирослава Крлеже. Њиховим сродницима, прецима и потомцима, ови писци посвећују нека од својих најзначајнијих дела, и управо по њима остају препознатљиви. Тематска и композициона разгранатост једног литерарног породичног стабла може дати и генерички атрибут делу, када говоримо о посебној врсти породичног романа.

Књижевнотеоријски статус породице није тако хомоген како би то у првом тренутку могао сугерисати њихов рецептивни потенцијал; породица је и мотив и шири тематски комплекс, колективни лик у сопственом метонимијском огледалу, који се потврђује и кроз епонимску функцију (*Буденброкови*), књижевни је топос, али и хронотоп, чинилац сужејне интеграције, носилац идеолошких вредности књижевне слике света. Њена варијантност се још више усложњава унутар књижевноисторијског контекста који моделује поетички правац, филозофска парадигма и други различити обликотворни дискурси. Они указују на то да се кроз дугу историју концепт породице мењао, али да је увек био централни мотив / лик / идеологема око којег су се испредали различити наративи.

Најстарији је, у европском културном кругу, митолошки наратив. Олимпијски породични поредак 21 чинила је „божанска породица шест богова и шест богиња на челу са здруженом владавином Зевса и Хере” (Grevs 1991: 21). Претпоставља се да је након владавине матријарха-

та прелаз на патрилинеарну генеалогiju у 13 в. п. н. е. зауставио даље стварање митова (Grevs 1991: 21). У литератури се истиче улога мита у прилагођавању појединца социјуму и усклађивању узајамних односа социјалне групе са средином. Према мишљењу Елеазара Мелетинског, „мит је дубоко [...] социоцентричан будући да вредносну скалу одређују друштвени интереси рода и племена, града, државе” (Meletinski 172). У митском синкретизму социјалног и биолошког могу се назрети и први облици концептуализације породице која ће у потоњим периодима развитка цивилизације и сама добити статус „социогеног мита” (Meletinski 202). Митско мишљење је, пише Е. Мелетински, између осталог, претпостављало класификаторски систем сродства, као и забрану родоскврнућа у егзогамији. Репрезентативан у том погледу, мит о Едипу један је од најстаријих књижевних наратива са тематизацијом породичних односа. У њему налазимо тријаду отац–мајка–дете, која ће се као примарни нуклеус понављати и у каснијим концептима који не прате више метафоричност митске логике (Meletinski 170). Рана фаза у развоју психоанализе, односно, радови Сигмунда Фројда, извршили су снажан утицај на поједине токове и књижевнонаучних истраживања у којима су књижевни ликови тумачени путем обрасца Едиповог комплекса.³

У хришћанској се религији овај примарни породични нуклеус модификује у свето тројство, духовно јединство Бога оца, сина Исуса Христа и Светог духа, док мајка, богомајка или Богородица, остаје девица која безгрешним зачећем доноси на свет спаситеља. Бројни су хришћански празници који славе овако постављене породичне односе; поред празничног круга посвећеног Богородици (Празници Госпојине) и Сретења као заједничког празника Спаситеља и мајке, у српском народу се традиционално породично прослављају празници који припадају божићном кругу: Детинци (Детињци), Материце и Оци. Они преносе

³ У структуралистичкој антропологији велики утицај имали су радови Клода Леви-Строса о породично-родовским односима као арматури митске структуре. Леви-Строс је групу од четири улоге: брат, сестра, отац, син, именовао за основну јединицу сродства која може да објасни све варијације. Овај је антрополог заступао и став да су брачна правила и родбински односи нека врста језика. Данас су ове Леви-Стросове тезе изложене критичком превредновању. Уп. Lič 1982: 115.

и чувају идеал прокламоване врлине и честитости, који подразумева идеализовану представу породичне хармоније, најављујући тако три недеље раније надолазећи Божић. На званичном сајту Српске православне цркве потписник протојереј-ставрофор Душан Колунџић овако објашњава начин празновања поменутих празника:

Дочекујући празник насветијег Рођења на земљи, српски народ и Српска Црква у три недеље пред овај празник обележавају наше овоземаљске породице, а које су Цркве у малом и слике љубави Божје у Светој Тројици. Дакле, то је типично српско слављење, као што је и крсна слава типична српска светковина.

У овим припремним недељама пред Божић народни обичаји су, углавном, свуда исти. Најпре оци и мајке, у трећу недељу пред Божић, која се зове Детињци, изјутра рано „везују” своју децу, негде чак и ону у колевци, а деца им се „дреше”. Пошто је то увек недеља по Светом Николи, то обично „Свети Никола ујутру доноси деци поклоне”.

У другу недељу пред Божић, која се зове Материце, оци и деца „везују” мајке (матере), а оне им се „дреше”. У недељу пред сам Божић, која се зове Оци, мајке и деца „везују” оце, а они им се „дреше”. Ово узајамно „дрешење” је узајамно чињење поклоне љубави, што ствара празничну, свечану атмосферу у породичним хришћанским круговима. Такву празничну атмосферу створили су источни мудраци светој породици Богодетета поклонивши Му се у Витлејемској пећини, уз дарове: смирне, тамјана и злата. Символика овог узајамног „везивања” и „дрешења” деце и родитеља јасна је: припремамо се за дочек најрадоснијег празника хришћанског – Божића, који је помирио човека са Богом одрешивши га веза греховних, а везавши га новом везом љубави за Бога. У жељи, дакле, да Његов долазак сачекамо везани најчвршћим везама међусобне љубави, јер је и Он – Божић – Љубав, која је „свеза савршенства”, и ми се о Детињцима, Материцама и Оцима међусобно „везујемо” и „дрешимо”.⁴

⁴http://www.spc.rs/sr/posebne_nedelje_povodom_praznika_rođenja_hristovog_detinjci_materice_oci, приступљено 03.03. 2020. 14.40.

У новој српској књижевности ови традиционални, митолошки и религиозни видови породичних односа тесно су повезани са просветитељским концептом породице, који се и временски поклапа са конституисањем њене модерне европске варијанте. Процес који се одвијао од 17. до средине 19. века довео је до схватања породице као биолошког и друштвеног концепта.⁵ На почетку 18. века породица је и даље „превасходно економска и правна институција, али у потоњим деценијама”, истиче Мирослав Тимотијевић, „израста у заједницу са учвршћеним емоционалним везама. Биле су то основе за уобличавање приватног породичног живота” (Тимотијевић 2006: 359). „Од средине 18. века утврђује (се) схватање породице као заједнице више људи повезаних крвним сродством или рођаштвом, а који живе под истим кровом” (Симић 2006: 137). Притом, када је реч о Хабзбуршкој монархији, „црква и држава прецизно регулишу верске, етичке, правне и економске нормативе који одређују живот породичне заједнице и сваког појединца унутар ње. У том смислу породица је јавна колико и приватна институција” (Тимотијевић 2006: 358).

У наставку рада представићемо облике концептуализације породице у новој српској књижевности, користећи притом кључну реч – метафору, како бисмо истакли разлике које су епохе и поетички правци уносили у литерарну конструкцију овог појма.⁶

Породица као светионик

Српска књижевност просветитељства и сентиментализма готово да се не може замислити без тематизације породице, било да у обзир узимамо мемоаре, есејистику, поезију или приповедну прозу. То нимало не изненађује ако се зна да су 18. век и доба просветитељства одиграли

⁵ Доминик Гоудино наводи да „у низу тридесет седам празника које је Робеспјер предложио Скупштини 7. маја 1794, двадесет други је посвећен Љубави, а четири следећа породичним врлинама – Брачна верност, Очинска љубав, Мајчинска нежност и Синовљево поштовање” (2006: 409).

⁶ Широки временски распон овом приликом нас онемогућава да се упустимо у детаљније анализе; стога се усмеравамо на сажети преглед и могућу синтезу истраживачке теме.

кључну улогу у процесу конституисања модерне грађанске породице,⁷ као и да се управо у новом грађанском слоју српског друштва које је живело унутар државних граница Хабзбуршке монархије, јављају и зачеци српске просветитељске књижевности. Све постојанији састав породице поспешивао је, према мишљењу социолога, оне промене које су у току 18. века довеле до „раста интимности, емоционалности и осећања припадности породичном животу” (Milić 1988: 203).

Значај који Доситеј Обрадовић има у зачецима нове српске књижевности може се пратити и преко оних његових текстова који тематизују породицу и улогу васпитања. У трећем делу *Етике* (1803) Доситеј пише о узајамној дужности родитеља, деце и сродника. Супружнички односи, који почивају на пријатељству, „светом дружеству и најближем сродству” (Obradović 2007: 147), као и на верној љубави и сагласности, представљају темељ породице. Доситеј на више места истиче улогу родитеља који сопственим понашањем дају пример својој деци. Васпитање, притом, претпоставља спрегу природних, моралних и грађанских дужности, а Доситеј посебно истиче значај школе и образовања као карике у васпитном процесу. Узоран модел послушног, вредног и образованог потомка врхуни у поштовању које исказује према родитељима, као и у узајамној братско-сестринској љубави. Касније, у *Мезимицу* (1818) Доситеј даље разрађује педагошко-просветитељски концепт васпитања истичући изнова улогу родитеља и учитеља.⁸

Идеја о породици као основној јединици друштва и институцији брака као „основе породичне заједнице” (Timotijević 2006: 366), јавља се као преовлађујућа и у првом српском роману, *Аристид и Наталија* (1801) Атанасија Стојковића. Једноставан сиже о савладавању препрека како би се остварио срећан супружнички живот препокривен је бројним ауторским коментарима – наравоученијима, који у духу поезике сентиментализма и дидактичког наратива хвале и уздижу принципе брачне и породичне заједнице. Тако на почетку XVII главе приповедач истиче

⁷Жан Луј Фландрен указује на улогу коју је идеологија просветитељства имала за настанак концепта породице као „кућне заједнице која представља прво од сродничких и природних стања човека”, како су истакли енциклопедисти (Milić 1988: 94).

⁸Више о утицају европских педагога и филозофа поводом ових Доситејевих размишљања в. у: Obradović 2008: 281.

разлику између љубави као природног стања и брака који је дело разума. Идеал срећне грађанске породице („шчасћиви грађани новог света”) подразумева јединство родитеља и деце, као природно стање човека.

Љубав је насађена јестеством, брак разумом. /.../ Сојуз дружества обаче јест највјашчи у браку. Свјата имена отец – мати – јесу достоинства више којих смртни попети се не може (Stojković 1973: 64).

У уводном оквиру наредне главе овај се образац даље проширује формом наративног егземпла:

Дани чиста брака цветају всјакојаким увесељенијем. Цели живот шчасћива Супружества јест полн радости. Шчасћив муж кој, совершивши дело дневно, вече с љубом својом разумно проводи може, с љубом која чувствује все што је красно и благородно! /.../ Они се разговарају о будушчем животу и о воспитанију чад својих, знајући да начин воспитанија судбину целог живота опредељава (Stojković 1973: 70).

Тема васпитања коме се у српској књижевности почев од Доситеја све више придаје значај, сасвим је у складу са растућом експликацијом ондашњег педагошког дискурса као доминантне обликотворне праксе у конструкције концепта детињства, али и ширег социјума. Према речима М. Тимотијевића, „током друге половине 18. века и међу српску етницу све јасније продиру схватања да одгој деце не започиње њиховим формалним образовањем, и да му је васпитање плодотворније ако му се приступи у раном детињству” (2006: 403), а овај став педагога преузима, као што смо показали, и Доситеј Обрадовић. Опширније о моделу васпитања А. Стојковић пише у XXIII глави свога романа. Истичући да „воспитаније детеј јест бесумнено једна от најтјажих наук” (1973: 86), писац највећу одговорност приписује родитељима; првих шест година треба детету омогућити само игру, а од седме се почиње са образовањем, при чему се упоредо са јачањем духа пажња мора придавати и јачању тела. У другим уводним наравоученијима романа Стојковић упозорава читаоце на опасности брачног отуђења и свађа, као и на значај међусупружничког поверења и верности.

У оним делима српске књижевности која по неким својим одликама припадају поетици просветитељства и сентиментализма, мотив породице и породичног живота није увек имао овако афирмативан егземпларни статус. Као позадински социјални миље, он је могао откривати и своје негативно наличје малограђанских вредности, какав је случај у појединим драмама Јована Стерије Поповића.

Породица као гнездо

Када је у питању књижевност романтизма, стиче се утисак да мотив породице није био адекватан поетички пандан доминантној „хероично-патетичној и метафорично-хиперболичној стилској тенденци” (Поровић 1985: 61), односно, романтичарским топосима драге и домовине – али, ни оној особеној романтичарској осећајности и индивидуалности која није налазила инспирацију у колективним облицима приватног живота. Са друге стране, откривање богате традиције народне књижевности и њено поетичко легитимисање манифестовало се и реактуализацијом оних концепата породице који су се преносили усменим путем. Миодраг Поповић примећује да „крајем 50-их и 60-их година 19. века у српској књижевности нема песника који се не инспирише усменом поезијом” (1985: 48), што као исход има „стварање култа народне поезије” (1985: 48).

Усмени, фолклорни модел породице није могао бити идентичан са њеном просветитељском варијантом. Породичну тематику у народној књижевности налазимо како у краћим лирским врстама, тако и у народној епизици и епско-лирским, баладичним песмама. Народни певач уводи ликове који се налазе у различитим видовима сродничких веза; у крвном сродству или филијацији, то је најчешће однос између сестре и брата, или саме браће, или мајке и ћерке/сина, али су познати и примери афиналних веза, у ширем фамилијарном кругу, између девера и снахе, јетрве и братучади/синоваца, свекрве и снахе. По уметничкој вредности у том смислу се издвајају епске народне песме „Јетрвица, адамско колено”, „Зидање Скадра”, „Смрт мајке Југовића”, „Предраг и Ненад”. У њиховим наративима рефлектују се традиционалне представе

о родбинском социјуму и класификаторски систем вредности који је преваходно етички профилисан; цени се племенитост, пожртвованост, чување задате речи, а губитак потомака или најближих сродника опеван је са високим емоционалним набојем.⁹

Унутар Вукове поделе народних лирских песама, у посебно издвојеној подгрупи *породичних песама*, тематско-мотивски распон најчешће обухвата топле породичне односе између браће и сестара, жалост за изгубљеним братом, „присан однос између мајке и кћери” (Latković 1982: 187). „О односима брачних другова ређе се пева, и то чешће о негативним него о позитивним странама у брачном животу. Те песме су обично шаљиве” (Latković 1982: 191). У другим збиркама, међутим, налазе се и песме у којима су породични односи приказани у мање идиличном светлу, као што је инцест између брата и сестре или ривалство свекрве и снахе.¹⁰ Ове ће теме бити мање инспиративне у књижевности романтизма и реализма, за разлику од њихове актуелизације у двадесетом веку.

Критеријум одређених услова извођења и рецепције, који је важан за усмену књижевност, у случају лирских породичних песама подразумева и пуну усаглашеност теме, извођача и средине будући да се породичне песме најчешће и певају у породичном кругу. Патријархална култура, рурално окружење и задружни начин организације чланова (проширене) породице, као подтекст ове групе песама, указује, такође, да је, када је реч о породичној тематици, њихов потенцијал интеграције са поетичким системом уметничке књижевности имао знатно ширег одјека у приповедним него у поетским жанровима, пре свега у периоду реализма.¹¹

Ипак, у сложеним токовима српског романтизма можемо наћи идиличне слике породичне хармоније као већ стабилизоване форме у којима се спаја концепт грађанске приватности и фолклорна поетска инспирација, какав је случај у Змајевим *Ђулићима* и *Ђулићима увеоцима*. Код других песника породична тема се замењује хипертрофи-

⁹ О другачијим видовима тематизације породице у усменој традицији в: Deliћ 2019: 195. и Garonja Radovanac 2019: 185.

¹⁰ Опширније о инцесту између брата и сестре у народној лирици в. у: Karanović 1993: 19.

¹¹ Више о односу усмене књижевности и књижевности реализма в. у: Vukićević 2006.

раном фигуром мајке, топосом чији слојеви литераризације готово да не активирају никакав дијалог са социјалним концептом породице. У Јакшићевој песми „Поноћ” сублимисани лик мајке пандан је фигури космичке „свемајке” (Роровић 1985: 199), док се у поеми „Братоубица” уз митолошко-хришћанске реминисценције а под утицајем народне књижевности и бајронизма варира стари књижевни мотив.

Породица као стуб

Породица је у књижевности српског реализма готово неизбежни чинилац света приче. Томе је у великој мери допринео програмски концепт Светозара Марковића, који патријархалну породичну задругу види као историјски, етички, политички, социјални, економски, тематско-мотивски и психолошки елеменат реалистичког текста. У расправи „Србија на истоку” (1872) Марковић суштину српске патријархалне породице види у „чврстој узајамности у раду и у животу чланова породице, с једне стране, а, с друге, у потчињености млађих старијему и женских мушким” (1973: 56). „Појам задруге у српском народу управо је нераздвојно свезан са појмом породице” (Marković 1973: 57), а овај социјални аспект породичних односа Марковић непосредно изједначава са економским условима живота: „Наш је главни циљ да покажемо како се економска узајамност у српском народу, која је у задрузи основана на крвном сродству, простирала у многим приликама далеко ван задруге, као што се то види у моби, позајмици, спрегу и бачијама” (1973: 60).

Књижевну афирмацију оваквог концепта, који здружује идеализацију породичне љубави и вредности са идеолошким потенцијалом породичне задруге, налазимо у приповеци „Прва бразда” Милована Глишића, у роману *Сељанка* Јанка Веселиновића, у приповеци „На бунару” Лазе Лазаревића. Реалистички приповедачи се ређе одлучују да прикажу негативну страну задружног или племенског живота. О том налачју породичних односа, представљеним у фолклорно-митолошком кључу, говоре Матавуљеве приповетке из Црне Горе „Чеврљино злочинство” и „Покајан гријех”.

Упркос доминантном поетичком концепту, мотив породице се, како идемо из програмског и фолклорног реализма ка његовим зрелијим фазама и дезинтеграцији, видно усложњава, а сваки писац унутар индивидуалне стваралачке поетике развија особени породични поетички круг. Разликама у репрезентацији и конструкцији породице доприносе и регионални миље и јачање опозиције између градске и сеоске средине. У реалистичком захтеву „типични јунак у типичним околностима”, породица је та *околност*, али, истовремено и типични (метонимијски) групни лик – (отуд чест поступак његовог патронимског именовања), јасно издиференциран колектив унутар којег су улоге подељене и дефинисане. Па ипак, и једна превише удаљена перспектива која рачуна на што већи видокруг, коме се тежи у овом раду, препознаје преливе, контрастне и диспаратне тонове који указују на непостојање хомогености у овом реалистичком концепту породице, за који смо као кључну реч метафору изабрали *стуб*.

У романима и приповеткама Јакова Игњатовића породица се јавља као стално присутан социјални миље, колективни лик на чијој подлози се боље истичу јунаци приче. Појединачни ликови су увек у некој особеној релацији, чешће антитетичној у односу на постојећи континуитет породичног живота. То се може односити на социјални дисконтинуитет (опадање економске моћи фамилије Кирића у роману *Вечити младожења*), професионалне и етичке дискрепанције (проблематика односа Васе Решпекта и породице Огњанових сродника у роману *Васа Решпект*, нарушени сроднички односи, нарочито на релацији свекарсинах у *Патници*), на генерацијски јаз и сукоб очева и деце (*Вечити младожења*), на измештање јунака из породичног окружења које води до антитезе града и села („Кнез у купатилу”). Код Игњатовића није редак и паралелизам породице као колективног лика; примере налазимо у сталешким групним портретима у роману *Стари и нови мајстори*, или у паралелизму сеоских породица у роману *Чудан свет*, односно, у мотиву завађених породица у приповеци „Пита хиљаду форинти”. Игњатовићеве породице су социјално репрезентативне у односу на поднебље коме припадају, али су више типизиране него продубљене као групни лик. Читаоцу више остају у сећању појединачни ликови

његових прича и њихове особене судбине, него породични портрети и релације унутар њих.

Најближи Марковићевом концепту идиличне породичне заједнице је Јанко Веселиновић. Указујући на Веселиновићеве приповетке у којима се сижетирају савремени породични односи („Луда Велинка”, „Чини”), Душан Иванић истиче да овај писац „навелико доноси породичну тематику, оно чега није било код Глишића, претежно у правцу мелодрамски (или баладно) интонираног сижера: висок емотивни напон, архетипски односи међу јунацима” (1996: 89). Више је Веселиновићевих приповедака о јунацима који су повезани сродничким односима („Браћа”, „Кумова клетва”, „Пуница”, „Свекрва”), а готово у свима је групни лик породице оспољен у форми социјално-економске заједнице са наглашеним позитивним етичким предзнаком. Из таквог концепта задруге Веселиновић црпи сав сижерни и идеолошки потенцијал приче, па отуд и утисак о једноличним световима његових приповедака. То се може рећи и за роман *Сељанка* (1888/1893), који обилује етнографским информацијама и жанр-сликама о задружном животу и односима унутар ње.¹² „Цензурисана типом дискурса који глорификује хијерархију ових односа, слика породичне, односно, брачне приватности не допире до читаоца” (Milosavljević Milić 2013: 68). Идентитет личног истовремено се и потврђује и губи у општем; женске судбине су репетитивне – Анђелијине животне „циклусе” прижељкују и понављају и други женски ликови романа: њене другарице, заовица. Једино Анђелијина снаха Аница одступа од оваквог програмираног понашања, најављујући нови тип жене чији ће се идентитет потврђивати унутар другачијег система вредности (Milosavljević Milić 2013: 58).

Код Стевана Сремца јунаци припадају породичној заједници у мери у којој је овај писац, за разлику од Игњатовића, више нагињао приватној него јавној сфери света приче. У том погледу је и уоквиреност јунака групним портретом видљивија, а њихова судбина више зависна од околности које одређују породичну заједницу. У роману *Пон Бура*

¹² „Функционалне су жанр-слике, посебно у првом делу романа, када се описују обичаји у вези са свадбом: припрема девојке, долазак и одлазак сватова, пригодне песме и шале, ‘куповина’ невесте, венчање у цркви, свадбено весеље и даровање” (Milosavljević Milić 2013: 56).

и поп Спира две поповске породице су метонимијске фигуре којима се урамљује хронотоп, карактеризација, сижејна и идејна равна романа. У духу формалистичке критике могло би се рећи да породица овде функционише као кохезивни поступак контекстуализације иначе новелистичке, фрагментарне композиције. И у друга два Сремчева романа, *Зона Замфирова* и *Ивкова слава*, јунаци се испољавају на фону породичне групе и разгранатих сродничких односа; то је нарочито видљиво у *Зони*, где се о судбини јунакиње и исходу њене удаје одлучује на породичном већању, са учешћем, пре свега, женских чланова. У роману *Ивкова слава* патронимски оквир као аспект породичне традиције основни је мотивациони покретач збивања. Репрезентативна за ову тему је и мало позната Сремчева приповетка „Прва жалост Пушина”, која у мелодрамским тоновима наглашава тежак социјални положај једне типичне паланачке породице из ниже економске класе.

Према речима Д. Иванића, породица и васпитање неки су од доминантних контекста изградње фабуларно-сижејног система у моделу развијеног реализма (1996: 60). У прози С. Матавуља приметна је даља динамизација овог тематског језгра, као и његово метафоричко преозначавање. Тако у роману *Бакоња фра Брне* пратимо паралелизам породичних хроника – „свете лозе” Јерковића и фигуративне фратарске породице, односно заједнице. Кроз прва два поглавља романа („Света лоза” и „Кушмељ и кушмељићи”) свет приче се отвара упознавањем читалаца са (псеудо)документарним животописом обе лозе, односно породичне предисторије главног јунака. Оквирни групни портрет мотивише, не само развојни пут јунака, већ најављује и доминантну комично-сатиричну идејну линију уметничке слике света. Породична тематика у Матавуљевом приповедачком опусу сужава се (или проширује, ако посматрамо из другачијег угла) у правцу брачних релација, често конфликтних, које укључују и мотив брачног троугла, прељубе или обљубе („Покајан гријех”, „Дијете”, „Грешно дете”, „Мала жртва”, „Београдска деца”, „На њен дан”, „Др Ивановић”, „Предмет за причу”). Избор инцидентних и кризних ситуација упућује на закључак да Матавуљ није имао интереса за описивање хармоничних породичних односа, али ни за дубљу проблематизацију теме породице, која се, нпр., у то

време често манифестовала у мотиву генерацијског јаза, односно сукоба очева и деце. Изузетак, донекле, представљају приповетке „Синови” и „Изроди”, али натуралистичко-физиолошка перспектива приповедања у њима одступа од оног дела реалистичке поезике којој припада већина уметнички успешних Матавуљевих приповедака.

Нагласак на психолошкој мотивацији јунака у прози Светолика Ранковића претпостављао је померање фокуса са колектива и групних ликова; појединац који доживљава пораз у покушају интеграције у друштвено-социјални миље (*Горски цар*, *Сеоска учитељица*) засенчен је јасним обрисима личне искључивости, без укључивања ширег породично-родбинског окружења. Можда и отуд посебну пажњу заслужује приповетка „Стари врускавац”, чији је поднаслов „Хроника трију поколења” индикативан за тематизацију породичних односа. У односу на ранију традицију, Ранковић измешта генерацијске слике из социјално-економског рама у поетско-симболички оквир мистике, а реалистичко-психолошку мотивацију наследне инфериорности мушких чланова лозе замењује нуминозном мотивацијом и фолклорном цитатношћу. Континуитет породичног опстанка угрожава виша сила (оличена у старом дрвету трешње), и тек његовим уклањањем успоставља се нови поредак и констелација супружничких односа. Мотив брачне прелубе Ранковић је унео у више дела, између осталог и у приповетку „Прва туга”, која се уз приповетку „Људска несталност” издаваја као редак покушај психолошке наративизације дечјег трауматичног искуства уз, за то време, модеран поступак унутрашње фокализације кроз лик детета.

Иако се већ сви поменути топоси репрезентације породице могу наћи и у књижевном делу Лазе Лазаревића, његове приповетке „Швабица” и „Ветар” обележиће линију разграничења између поетичке парадигме породице као *стуба* и оне надолазеће, у којој је породица *обруч* који појединца више стеже него што га штити. Тензија у књижевнокритичком дискурсу поводом Лазаревићеве патријархалности и модерности, морализма и ироније, индикативно открива пишчев модернистички сензибилитет. Колебање између истовременог прихватања и одбацивања колективног породичног идентитета, између жеље за ослобађањем јунака и немогућности да то учини, у срцу је амбивалентне идеологеме

породице у Лазаревићевом делу. Оно чега се аутодијегетички профилисани јунаци „Швабице” и „Ветра” не могу одрећи, јесте управо оно чега се морају лишити да би достигли идеал личне среће и слободе. Породичне вредности, хипертрофиране у симболичној фигури мајке, као у негатив уписане, парадоксално потврђују да је стално одлагање преображаја јунака, као једна неисцрпива могућност, могуће управо зато што постоји коректив, брана која се не да прећи. У томе је сав патос трагизма или трагика патоса Лазаревићевог (прото)модернистичког јунака, чију сабраћу неку деценију касније налазимо у прози првог таласа српског модернизма, Вељка Милићевића и Борисава Станковића.

Породица као обруч

Породица као присутност на почетку двадесетог века бива замењена чежњом за њом; зато се може рећи да место напуштене епистеме није сасвим празно; њега заузима жеља. Овај антитетички дуализам и амбиваленција два концепта породице симптоматично се огледа у новом типу јунака – двојника. Гавре Ђаковић, јунак првог српског модернистичког романа *Беснуће* Вељка Милићевића, враћа се у породични дом замишљајући „кућу које се не тиче спољашњи свијет, гдје све само њега чека”. Показаће се да је ова интериоризација куће симболичка маска расподућеног идентитета; Гаврин породични дом је и дословно и метафорички мртав, а његова саживљеност са „мртвом кућом” постаје тек наличје, илузија целовитости бића. Лишен резонанце идиле и носталгије, топос повратака у породични дом подривен је немогућношћу усидрења нове субјективности у стари систем вредности.

Дестабилизација традиционалног концепта колективног идентитета који почива на хармоничним породичним односима, још је израженија у прози Боре Станковића. Роман *Нечиста крв* већ насловом наговештава проблем породичне дегенерације и расапа. Иза ауторитативног почетка у синтаксички обезличеном исказу приповедача („Више се знало и причало о њеним чукундедама, него о њима самим: о оцу јој, матери, па чак и о њој – Софки.”), открива се ширина наративне перспективе јавног мњења која уводи у историјат једне породице који

сеже до неколико колена уназад, до хаџи-Трифуна као њеног оснивача и његових бројних каснијих потомака а Софкиних предака. И управо та прва реченица романа позиционира јунакињу наспрам колективног породичног идентитета; у поредбеној синтаксичкој конструкцији одиграва се драма искључења, оно што ће романескни наратив који следи развити до трагизма индивидуе. Овај се расцеп експлицитно продубљује на почетку другог поглавља романа: „Зато Софка никада није волела да о тим својим прецима мисли, јер је знала да би увек тада по три и више дана, чисто као кријући се од саме себе, ишла по кући болесна.” Оно што ће се у Софкином детињству конфигурисати као траума (сваки очев долазак из тобожње трговине са Турцима), свој континуитет добија у неоствареним маштањима о слободи / љубави / праву на избор, а потом и у насилној удаји и понижавајућем браку. Цена опстанка економски посрнуле, а некад богате хаџијске породице, еквивалент је страдања, не само главне јунакиње; у кружној структури света приче дуга линија из прошлости, којом роман почиње, улива се у Софкин поглед у исто тако далеку будућност: „А бар да се њоме заврши, него се ето продужава њеном децом, унуцима, праунуцима.” Станковићеви јунаци су трагични и као индивидуе и као фигуре породичног социјума; њихов трагизам је утолико већи уколико се њихов идентитет потврђује управо оним што га истовремено ништи и пориче.

Нигде се, можда, тај дух модернистичког негативитета у Станковићевој прози не види боље него у приповеци „Стари дани”. Тензија између породичне идиле и њене разградње, која се јавља пре тога код Лазаревића, у овој је приповеци заострена до снажног унутрашњег сукоба и дисхармоније.

Уводећи групни лик проширене породице, Станковић на фону „јакког времена” (крсна слава) тематизује мотив празничног породичног окупљања, који ће неколико деценија касније у уметности (нарочито у књижевности и на филму), постати омиљено средство репрезентације породичних криза. Од почетног носталгичног описа хармоничних односа („Све је то било своје, блиско, рођено...”), приповедач, како се ближи крају приче, почиње деконструисати празничну породичну идилу. Истовремено се са призора и атмосфере заједнице наративни

фокус премешта на судбину појединца; долазак Томче у тренуцима кулминативног славског весеља уноси заокрет: „А све то због Томче, јер је он тај, због кога они не могу да искажу све што осећају.” Као што у приповеци „Наш Божић” социјална породична драма ускраћује празнично славље јунацима, тако и у „Старим данима” несрећа појединца ремети ритуално славско весеље. „Измена фокуса у завршном делу приповетке (коју прати и промена на просторном плану), означава потпуни прелаз аутора са колективне, обредно-обичајне слике, на личну судбину појединца.” Призор који наратор посматра у завршници приче „није само миметички попис ствари, већ симболички деструктуира и онај високо вредновани поредак традиционалних вредности” (Milosavljević Milić 2013a: 32). Оличена у перспективи нараторових успомена, меморијска наративна матрица се у овој Станковићевој приповеци разграђује преплитањем социјалних тонова и модернистичког сензибилитета. Управо због јаког контрастирања два поетичка и етичка места¹³, патријархалне породице и немогућности субјекта да се у њу интегрише, приповетка „Стари дани” написана је у некој врсти дисхармоничног двогласја, потврђујући и на тај начин своју књижевноисторијску репрезентативност.

Поред психолошке перспективе, породица се у књижевности на почетку века све више почиње сагледавати и кроз призму економских чинилаца; промена социјално-сталешких односа, праћена геополитичким потресима, саставни је део уметничке слике породичних релација, како у делу Б Станковића, тако и код других српских писаца тог периода (Милутина Ускоковића, Светозара Ђоровића). Пораст градске популације и формирање модерног грађанског staleжа свој уметнички рефлекс налази у Нушићевом бирократско–политичком раму малограђанске породице, као једној од виталнијих линија репрезентације чији се континуитет у књижевности може пратити све до савременог тренутка. Као рани пример салонске драме из грађанског живота наводимо Нушићево дело *Тако је морало бити* (1902).¹⁴ У начелу, жанровски

¹³Констатација се односи како на индивидуалну ауторову поетику, тако и на књижевне теме с краја реализма и из ране фазе модернизма.

¹⁴Комад је представљен први пут 18. октобра 1900. године на београдској позорници, а прва верзија драмског текста штампана је 1902. године.

потенцијал драме као генеричке категорије погодује камерним сликама конфликтних породичних односа, затворених у мелодрамску, комичну или трагичну приватност дома.

Празна породична соба

Тамо где код Станковића остаје мук и тишина након одласка јунака са породичног славља, настављамо да послушujemo ехо празне собе у једном делу српске књижевности друге половине 20. века која тематизује породицу. Премда у раду пратимо један од могућих типолошких праваца ове тематизације,¹⁵ приметно је да се њен семантички потенцијал сужава у правцу интензивирања негативног наличја породичних односа, пре свега када се ради о ужој породици. Стабилан просветитељски концепт већ један век касније остаје да перзистира унутар, рекло би се, изотопских трансформација, сада као негативно, празно место епистеме. Колективни лик породице се хомогенизује и тиме што се вредности ове одсутне епистеме замењују топосом са двоструким, антитетичким функцијама; наспрам очекиваног, позитивног предзнака налази се његова стварна, али негативна верзија.

Међу класицима српске књижевности друге половине 20. века овај топос има важно место; неизоставни је интегративни и емоционални чинилац у прози Данила Киша и Давида Албахарија. Фигура оца и мајке одређује кључне координате наративног гласа и наративни идентитет приповедача, који је увек персонализован и у првом лицу. Поетика *малих* прича о оцу / мајци јавља се и као мимикрија великих прича, што донекле одговара аналогiji између сфере приватног и јавног, индивидуалног и општег.

Наспрам ове субјективне и покаткад лиризоване слике породичног искуства, на самој граници аутофикције, налазимо шире епске представе, које обухватају породичне саге. Примереније роману као већој епској форми, оне се гранају више на темпоралној него на топографској оси света приче. Најпознатија су књижевна породична стабла Катића

¹⁵ Истраживање које би било усмерено ка исцрпнијем прегледу и већим синтезама, далеко превазилази обиме овог рада и завређује обухватнију монографску публикацију.

у романима Добрице Ђосића, те Његована у романима Борислава Пекића. Различите поетике двојице писаца указују и на потенцијални дијапазон семантике овог топоса. Ипак, било да се кроз судбину више генерација и велики наратив прелама национални и историјски усуд народа у високомиметском или иронијско-пародијском кључу, код оба писца фигурална нит водиља функционална је на више равни: композиционој, идеолошкој, тематско-мотивској, док у погледу засићености света приче обликује рам за широку галерију ликова.

О породици као метонимији историје и фигури националног идентитета може се говорити и поводом драмског дела Душана Ковачевића; не само у травестији породице Топаловић,¹⁶ Ковачевић потврђује да се кроз призму девијација малог породичног нуклеуса може сагледати горко-смешна слика једног менталитета и једног поднебља. Са друге стране, трагом митопоетских представа породичних хроника након Момчила Настасијевића у међуратном периоду (драма „Код вечите славине” са мотивима инцеста), наставља Живојин Павловић сагом о Јотићима, исприповеданом у циклусу романа *Дивљи ветар* и у више приповедака. Још један правац у тематизацији породице налазимо код оних писаца који унутар ширег историјског и просторно прецизно позиционираног оквира родбинских односа разматрају усуд појединца. Међу њима су Бранко Ђопић, Слободан Селенић, у новије време Петар Сарић.¹⁷

Актуелне глобалистичке тенденције и бројни изазови трансмодернизма у новом миленијуму иду у прилог и новом миту о смрти породице као јемству традиционалних вредности. Родне студије и студије културе допринеле су, између осталих, схватању породице које старе биолошке и културне параметаре замењује новим, родним, готово у потпуности подложним културној конструкцији. Приче о дисфункционалним породицама, истополним браковима, сурогат родитељима, нису само део друштвено-политичке праксе, већ и фреквентне теме савремене српске књижевности (нпр., у прози Јелене Ленголд). С обзиром на идеолошку

¹⁶ Може се рећи да у овом случају поступак травестирања захвата и сам процес „постхумне исконструисане породичне идеале” (Вогован 2006: 930), карактеристичне за културу смрти у српској грађанској култури.

¹⁷ О аспектима породичних односа у Сарићевом роману *Сара* в.: Масура 2016: 297–312.

радикализацију дискурса под чијим утицајем настају нови културни модели, у овом тренутку остаје отворено питање да ли се може говорити и о крају једног мита о породици, или само о његовој варијацији којом се управо потврђује стабилност социјума.

Породични портрет с дететом

Као књижевна тема и колективни лик породица је један од фреквентних топоса у књижевности за децу. Рани просветитељски концепт, који је, као што смо истакли, промовисао васпитну улогу породице, позиционирао је лик детета у само њено средиште. Дидактичка функција је основна идеолошка матрица и током 19. века, када у српској књижевности и настају прва дела намењена најмлађима.¹⁸ Примарно наративна, поезија и проза са овим жанровским предзнаком почива на оштрој поларизацији између корективних мера за дете, на једној страни, и породичне идиле као подразумевајућег контекста, на другој страни. Слика детета, пре свега, етичка и, у ужем смислу, васпитна, у том погледу никада није индивидуални портрет; она се увек самерава спрам шире породичне заједнице, непосредно или посредно присутне. Ликови браће и сестара, а пре свега мајке, и потом, оца, бабе и деде, неретко су и главни јунаци ових наратива. Заправо, није претерано рећи да је просветитељски концепт породице у српској књижевности најдуже трајао управо у књижевности за децу. Идеализација и дидактика биле су препрека за другачије поетичке проседее када је о релацији породица–дете реч. Нешто другачији тонови и корак са поетичким конвенцијама времена у књижевности за децу учача се у међуратном периоду,¹⁹ као и након Другог светског рата. Социјални проблеми породице (поеме за децу Александра Вуча), симптоматично указују на отклон од клишетираних идеализованих или педагошких тенден-

¹⁸ Зачетником српске књижевности за децу сматра се песник Лука Милованов Георгијевић, који је 1810. године објавио збирку песама „На књижицу за новољетни дар” (Petrović 2001: 83).

¹⁹ Упоредо са развојем штампе у овом периоду приметан је све већи број „књига за децу / и родитеље”, покрећу се библиотеке „Златна књига”, „Дечји класици”, „Омладинска књижевност”, којима су деца циљна читалачка група. Уп. Petrović 2001: 156.

ција, наговештавајући притом и један од кључних поетичких изазова у овом жанру који се односи на тензију између различитих рецептивних стратегија.²⁰ У послератном периоду социјално-економски аспект породичне дисхармоније у књижевности намењеној најмлађим читаоцима проширује Милован Данојлић у триптихону о Пепи Крсти. И код овог, као и међу другим савременим песницима за децу, често је насловљавање песама према члановима породице²¹, а некадашњу дидактику сада релативизује или ублажава хуморни ефекат.²² Такође, промена идеолошких и културних парадигми, коју смо већ поменули, захвата и овај део књижевности. У образовној пракси симптоматичне су промене у садржајима читанки, које настају по диктату нове политичке коректности, инициране укључивањем социјално рањивих категорија, међу којима су и различити облици дисфункционалних породица.²³ На књижевном групном портрету дететове проширене породице сада се могу видети васпитачи, старатељи, чланови хранитељских породица... Једна од последица културолошког заокрета јавља се као неминовност новог дидактичког флерта; тако се дешава да некад антологијске песме немају више (пожељан) рецептивни потенцијал, или су, штавише, неприхватљиве због свог етички проблематичног контекста.²⁴ Одступање од традиционалних модела породице, поготову у друштвима са дугом патријархалном традицијом (каквој припада и српски народ), додатно потцртава идеолошки и политички аспект нових концепата породице у

²⁰ С обзиром на то да је фигура читаоца једна од дистинктивних генеричких ознака књижевности за децу, увид у рецептивне инстанце открива више читалачких, не и нужно усаглашених, често амбивалентних стратегија, при чему бисмо посебно указали на садејство три категорије: имплицитног читаоца, наратора и наративне публике.

²¹ Пример Данојлићевих песама: „Отац”, „Мајка”, „Баба”, „Деда”.

²² Илуструјмо то песмом *Припрема* Милована Витезовића: „Када завршим школу, / Ја хоћу / Бити истраживач на Северном полу./ Ако си ми прави дед, / Ти ћеш ми, као што је ред, / Куповати сладолед / Да бих се привикао на хладноћу.”

²³ Ову тврдњу доносимо и на основу личног искуства које смо имали у коауторском раду на читанкама за основну школу у Србији и Републици Српској.

²⁴ Као пример може се навести позната песма Ј. Ј. Змаја „Како би то стајало”, у којој су, виђени из перспективе савременог концепта целоживотног учења, проблематични стихови о непримерености бакиног похађања школе.

савременој књижевности, које бисмо могли назвати, цитирајући Марка Ристића, и новим видом „контра-васпитања”²⁵.

Закључне напомене

На потенцијал фигуративног преозначавања концепта породице указују, између осталог, и бројне концептуалне метафоре. У српском језику се за породицу користе појмови: гнездо, лоза, стабло, круг, огњиште, нуклеус, стуб, родослов, генеалогичка, порекло, кућа. Богато родбинској терминологији придружују се фразеологизми који указују на концептуализацију породице: осећати се као код куће, бити (некоме) други отац/мајка. Пренос концептуалних метафора налазимо и у речнику флоре и фауне (мајчина душица, матица у друштву пчела). У науци о књижевности, унутар теорија жанрова у новије време све је видљивији интерес за Витгенштајнов филозофски концепт „породичних сличности”²⁶.

Дијапазон језичке презентације појма породица симптоматично указује на семантичку и функционалну лепезу овог концепта у књижевности. У раду смо покушали скренути пажњу на неке могућности приповедања лика / топоса / ситуације / фигуре / мотива породице у историјскопоетичком контексту нове српске књижевности. Као носилац наративне перспективе, или део плуралне и „атмосферичке фокализације” (Milosavljević Milić 2020: 43), породица има амбивалентни књижевнотеоријски статус између лика и средине, о чему сведоче и овде поменути примери из прозе Б. Станковића.

Када је у питању хронотоп породице, у даљем истраживању могло би се ићи путевима кроз (не само екфразе) баште и дворишта породичних кућа, или детаљније разгледати њихов приватни и јавни ентеријер са својим празничним окупљањима и инсценацијама (крсна слава, рођендан и имендан, остали празници), трагати за симболиком отворених и затворених врата, упутити се трансмедиијалним ходницима и пролазима...

²⁵ Уп. Ristić 1934: 366.

²⁶ В. о томе у: Kostadinović 2016: 73–85.

Институционална подршка као обликотворни дискурс и доминантне културолошке праксе, као што смо поменули, успостављају сложене узајамне односе са књижевношћу. Употреба топоса породице као дискурзивне стратегије (пример слике срећне породице у комерцијалне и рекламне сврхе), посебно је делотворна у моделовању идеолошких садржаја; типичан је пример политичких програма десничарске оријентације, који се позивају на традиционалне вредности (многочлане) породице као стуба друштвене стабилности. „Развој митолошке слике нације, утемељене већ у далекој прошлости (о чему сведочи и фото-албум из куће Обреновића), учинио је”, тврди Миланка Тодић, „да се кућа и дом идентификују са државом и домовином, а владар с оцем и домаћином” (2006: 548). Наспрам овог правца митологизације националног идентитета породичним моделом, у новије време инсистира се и на (субверзивним) праксама његове критичке демитологизације; парадигматичан је пример све већег скретања пажње на насиље у породици, што као своју крајност има и вулгаризовану верзију свеопште стигматизације једног традиционалног концепта.

Несумњиво је да ове опречне тенденције, иако иду у прилог непресушном обликотворном потенцијалу концепта породице, указују и на могућа ограничења наратива једне од великих прича.

Извори

1. Милићевић, Вељко (1982), *Бестуђе*, Нолит, Београд.
2. Обрадовић, Доситеј (2007), *Совјети здраваго разума, Слово поучително господина Георгија Јоакима Цоликофера, Етика* (прир. Душан Иванић), Београд, Задужбина Доситеј Обрадовић.
3. Станковић, Борисав (2010), *Нечиста крв*, Београд.
4. Станковић, Борисав (1991), *Увела ружа и друге приче*, Сабрана дела Борисава Станковића, књига прва, Београд.
5. Стојковић, Атанасије (1973), *Аристид и Наталија*, Београд, Нолит.

Литература

1. Борозан, Игор (2006), „Култура смрти у српској грађанској култури 19. и првим деценијама 20. века”, у: А. Столић., Н. Макуљевић, *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, Београд, Слио, 889–984.
2. Вукићевић, Драгана (2006), *Писмо и прича*, Београд, Чигоја.
3. Гароња Радованац, Славица (2019), „Чедо пренејако – мотив ванбрачног детета у српској народној лирској песми и балади”, у: *Бебе*, зборник радова (ур. проф. др Драган Бошковић, проф. др Часлав Николић), Крагујевац, ФИЛУМ, 185–195.
4. Годино, Доминик (2006), „Жена”, у: Мишел Вовел (прир.), *Човек доба просвећености*, Београд, Слио, 398–432.
5. Делић, Лидија (2019), „На ножу је чедо извадио”: контроверзни статус бебе у усменом фолклору”, у: *Бебе*, зборник радова (ур. проф. др Драган Бошковић, проф. др Часлав Николић), Крагујевац, ФИЛУМ, 195–206.
6. Grevs, Robert (1991), *Grčki mitovi*, Beograd, Nolit.
7. Иванић, Душан (1996), *Српски реализам*, Нови Сад, Матица српска.
8. Karanović, Zoja (1993), „Rodoskrvni greh između brata i sestre u južnoslovenskim baladama”, *Književnost i jezik*, 90–105.
9. Костадиновић, Александар (2016), „Појам 'породичних сличности' и његова примена у генологији”, *Савремена наука о језику и књижевности*, Зборник радова, Ниш, Филозофски факултет, 73–85.
10. Латковић, Видо (1982), *Народна књижевност*, Београд, Научна књига.
11. Lič, Edmund (1982), *Klod Levi-Stros*, prevela Milica Mihajlović, Beograd, Prosveta.
12. Марковић, Светозар (1973), *Српске обмане, Србија на истоку*, Београд, БИГЗ
13. Мацура, Сања (2016), „Функција диобе у роману *Сара* Петра Сарића”, *Philologia Mediana*, година VIII, бр. 8, 297–312.
14. Meletinski, E. M, *Poetika mita*, Beograd, Nolit.
15. Milić, Anđelka (ur.) (1988), *Radanje moderne porodice*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
16. Милосављевић Милић, Снежана (2013), *Фигуре читања*, Београд, Службени гласник.
17. Милосављевић Милић, Снежана (2013а), *Отпори и прекорачења – поетика приповедања Боре Станковића*, Ниш, Филозофски факултет.

18. Milosavljević Milić, Snežana (2020), „Notions on Atmosphere – Toward the Limits of Narrative Understanding”, *Primerjalna književnost* (Ljubljana) 43.1 (2020), 31–50. <https://orcid.org/0000-0002-0313-6849>, UDK 82.0-3.
19. Петровић, Тихомир (2001), *Историја српске књижевности за децу*, Врање, Учитељски факултет.
20. Поповић, Миодраг (1985), *Историја српске књижевности – романтизам*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
21. Ristić, M. Marko (1934), „О modernoj dečjoj poeziji – povodom knjige *Podvizi družine 'Pet petlića'*”, *Danas*, I/3, 366–372.
22. Симић, Владимир (2006), „Свет детета и његова слика у српској уметности 19. века”, у: А. Столић, Н. Макуљевић, *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, Београд, Clio, 133–162.
23. Тимотијевић, Мирослав (ур.) (2006), *Рађање модерне приватности*, Београд, Clio.
24. http://www.spc.rs/sr/posebne_nedelje_povodom_praznika_rodjenja_hristovog_detinjci_materice_oci

Snežana M. Milosavljević Milić

FAMILY PORTRAIT IN THE LITERARY FRAME - THEMATISATION OF FAMILY IN THE NEW SERBIAN LITERATURE

Summary

In literary criticism, the theoretical status of the family is not as homogeneous as their receptive potential might suggest at first. The family is both a motif and a wider thematic complex, a collective character in its own metonymic mirror, which is confirmed through the eponymous function, it is a literary topos, but also a chronotop, a factor of plot integration, the bearer of ideological values of the literary image of the world. Its variability is further complicated within the literary–historical context which models the poetic direction, philosophical paradigm and other different formative discourses. The

concept of the family has changed throughout its long history, but it has always been the central motif / character / ideologue around which different narratives have spun. This paper approaches the literary representation of the family in the new Serbian Literature from the perspective of historical poetics. As the basic directions of this representation, mythological, religious–Christian, enlightenment, romantic, realistic, modernist and contemporary, postmodernist viewpoints are highlighted. The discussion also includes the thematisation of the family in Serbian oral literature as well as in children’s literature. In the final part of the paper, we draw attention to the linguistic presentations of the concept of family and conceptual metaphors about the family, as well as the conflicting tendencies in current cultural practices, which indicate the scope and limitations of the narrative of family as one of the Grand Narratives.

► *Key words*: Family, Myth, Christianity, Enlightenment, Romanticism, Realism, Modernism, Serbian Literature